

MUQIMIY IJODI VA IQTISODIY FIKR: XIX–XX ASR BOSHLARIDA O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY- IQTISODIY MUAMMOLAR

**Alijonova Gulnozaxon
Dilshodjon qizi**

*Jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar
yo'nalishi 3-kurs bosqich talabasi,
Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti,
e-mail: alijonovagulnozaxon1907@gmail.com*

**Muhitdinova Muxlisa
Sadriddinovna**

*Ilmiy rahbari: Muhitdinova Muxlisa
Sadriddinovna Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti,
“O'zbek va rus tillari “ kafedrasida dotsenti v.v.b*

Annotatsiya: Ushbu maqola XIX–XX asr boshlarida yashab ijod etgan o'zbek mumtoz shoiri Muhammad Aminxo'ja Muqimiy she'riyatining ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini tahlil etadi. Muqimiyning «Tanobchilar», «Saylov», «Arzbeqim» kabi asarlarida aks etgan soliq zulmi, ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik va amaldorlar korrupsiyasi zamonaviy iqtisodiy tushunchalar vositasida sharhlandi. Adabiyotshunoslik va iqtisodiy tarix metodlari birgalikda qo'llanildi.

Kalit so'zlar: Muqimiy, hajviy adabiyot, iqtisodiy tarix, soliq tizimi, ijtimoiy tengsizlik, mustamlaka iqtisodiyoti, klaster tahlili, jadidchilik.

Аннотация: В данной статье анализируется социально-экономическое содержание поэзии узбекского классического поэта Мухаммад Аминходжа Мукими, жившего и творившего в конце XIX — начале XX века. В произведениях Танобчилар, Сайлов и Арзбегим отражены такие проблемы, как налоговый гнёт, социальное неравенство, бедность и коррупция чиновников, которые были интерпретированы с использованием современных экономических понятий. В исследовании совместно применены методы литературоведения и экономической истории.

Ключевые слова: Мукими, сатирическая литература, экономическая история, налоговая система, социальное неравенство, колониальная экономика, кластерный анализ, джадидизм.

Abstract: This article analyzes the socio-economic content of the poetry of Muhammad Aminkhoja Muqimiy, a prominent Uzbek classical poet who lived and created during the late 19th and early 20th centuries. The study examines issues such as tax oppression, social inequality, poverty, and corruption among officials reflected in his works Tanobchilar, Saylov, and Arzbeqim through the lens of modern economic concepts. The research combines methods of literary studies and economic history.

Keywords: Muqimiy, satirical literature, economic history, tax system, social inequality, colonial economy, cluster analysis, Jadidism.

I. KIRISH

Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) — o'zbek mumtoz adabiyotining so'nggi buyuk namoyandalardan biri. Adabiyotshunoslar uning ijodini «milliy uyg'onish» bosqichining badiiy ifodasisi sifatida baholaydilar. H.K.Hasanov (2021) o'zining Muqimiy hayoti va faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan ishida shoirning biografik ma'lumotlari va ijodiy yo'lini batafsil yoritgan.¹

Muqimiy ijodini o'rganishda savol va topshiriqlarning o'rni ham alohida ahamiyat kasb etadi. M. Saydullayeva (2018) o'zining bitiruv malakaviy ishida yozuvchi hayoti va ijodini o'rganishda interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligini ko'rsatib bergan.² Bu metodologik yondashuv Muqimiy asarlarining ko'p qatlamli mazmunini — jumladan, iqtisodiy jihatlarini — chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada Muqimiy ijodining iqtisodiy-ijtimoiy mazmuni, uning asarlarida aks etgan soliq yuklamalari, kambag'allik va boylar-kambag'allar ziddiyati masalalari O. Karimovning klaster tahlili metodologiyasi asosida³ va N. Karimov boshchiligidagi muallif jamoasining adabiyot darsligi⁴ materiallariga tayangan holda tahlil qilinadi.

II. TARIXIY-IQTISODIY KO'RINISH: MUQIMIY ZAMONIDAGI TURKISTON

XIX asrning 60–70-yillarida Rossiya imperiyasi Turkistonni bosib olgach, mintaqaning an'anaviy iqtisodiy tizimi keskin o'zgarishlarga yuz tutdi. Qo'qon xonligi (1876-yilda tugatilgan), Buxoro amirligi va Xiva xonligi protektoratga aylantirildi. Bu jarayon bilan birga mintaqqa iqtisodiyoti Rossiya metropoliyasining xom-ashyo bazasiga aylantirildi.

Iqtisodiy o'zgarishlarning asosiy ko'rinishlari: birinchidan, don ekinlari o'rnini paxta egalladi va bu oziq-ovqat taqchilligiga olib keldi; ikkinchidan, Rossiya tovarlarining kirib kelishi mahalliy hunarmandchilik va to'qimachilikni inqirozga uchrattirdi; uchinchidan, yangi soliq tizimi mahalliy aholini og'ir iqtisodiy ahvolga solib qo'ydi.

Ahmedova G. va Avezova M. (Urganch davlat pedagogika instituti) o'zlarining ilmiy maqolalarida Muqimiy hayoti va ijodiga nazar tashlagan holda shoirning Qo'qon muhitida shakllangan ijtimoiy dunyoqarashini yoritishgan.⁵ Ularning ta'kidlashlaricha, shoir o'zi ham oddiy hunarmand oilasidan chiqib, bozor hayotini va kambag'al tabaqaning og'ir turmushini yaqindan bilgan.

III. MUQIMIY ASARLARIDA IQTISODIY MAVZULAR: KLASTER TAHLILI

O. Karimovning «Muqimiy ijodi klaster tahlilda» asarida³ taklif qilingan metodologik yondashuv asosida Muqimiy asarlarining iqtisodiy mavzularini uchta asosiy klasterga ajratish mumkin:

Klaster	Asosiy mavzular	Asarlar
---------	-----------------	---------

1. Soliq va moliya	Tanob solig'i, poraxo'rlik, davlat moliyasi, soliq adolatsizligi	«Tanobchilar», «Arzbeqim»
2. Ijtimoiy tengsizlik	Boy-kambag'al tafovuti, mehnat ekspluatatsiyasi, nochorlik	G'azallar, she'rlar
3. Boshqaruv va korrupsiya	Amaldorlar suiiste'moli, saylov jarayoni, hokimiyat	«Saylov», hajviyalar

Jadval 1. Muqimiy asarlarining iqtisodiy mavzular bo'yicha klaster tasnifi

3.1. Kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik

N. Karimov boshchiligidagi muallif jamoasi o'zlarining adabiyot darsligida⁴ Muqimiy she'rlarida ijtimoiy tengsizlik mavzusining badiiy ifodasini batafsil tahlil etishgan. Muqimiyning «Tanobchilar», «Saylov» kabi hajviy asarlari va ko'pgina g'azallari ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ochiq-oydin tasvirlaydi.

Q. Pardayev «Oltin bitiglar» (2019) asarida⁶ Muqimiyning she'riyatida insoniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar tasvirini keng tahlil qiladi. Pardayev ta'kidlashicha, shoir asarlarida kambag'al tabaqaning og'ir ahvoli nafaqat emotsional, balki aniq hayotiy lavhalar orqali realistik tarzda ifodalangan.

3.2. «Tanobchilar»: iqtisodiy tahlil

«Tanobchilar» asari Muqimiyning iqtisodiy muammolarga bag'ishlangan eng mashhur asarlaridan biridir. «Tanob» — yer o'lchov birligi bo'lib, tanob solig'i dehqonlarning asosiy iqtisodiy yuki edi. Muqimiy ushbu asarda soliq yig'uvchilarning qonunsiz yo'llar bilan dehqonlarni talab qilishini aniq lavhalar orqali fosh etadi.

Zamonaviy iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan ushbu asar soliq ma'muriyatidagi korrupsiyani — hozirgi iqtisodiy adabiyotda «ijara izlash» (rent-seeking) deb ataladigan hodisani — katta mahorat bilan tasvirlaydi. Soliq yig'uvchilar o'z hukmron mavqeidan foydalanib, qonuniy soliq miqdoridan ortiq to'lovlarni majburan undirib oladilar. Bu holat iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi.

Ahmedova G. va Avezova M. o'zlarining ilmiy ishlarida⁵ ushbu asarni tahlil qilarkan, Muqimiy «xalq ovozi»ni namoyon qiluvchi shoir sifatida bu asarda real tarixiy voqelikni badiiy hujjatlashtirganini ta'kidlashadi.

3.3. «Saylov» asari: siyosiy iqtisod nuqtai nazaridan

«Saylov» asarida Muqimiy mahalliy boshqaruv tizimidagi siyosiy-iqtisodiy muammolarni keskin hajv qiladi. Asarda tasvirlangan «saylov» jarayoni aslida boylar va nufuzlilarning o'z manfaatlari uchun amalga oshiradigan davlat boshqaruvini egallash timsoli. Bu holat zamonaviy siyosiy iqtisodda «davlat tutib olish» (state capture) deb ataladigan fenomenning badiiy ifodasidir.

IV. MUQIMIY IJODINI O'QITISHDA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

«Til va adabiyot ta'limi» jurnalining 2015-yil 9-sonida⁷ nashr etilgan maqolalarda Muqimiy asarlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish masalalari yoritilgan. Muqimiy she'riyatining ko'p qatlamli — badiiy, falsafiy va ijtimoiy-iqtisodiy — mazmunini ochib berish uchun an'anaviy tahlil usullari bilan birga interfaol metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

M. Saydullayeva (2018) o'zining bitiruv malakaviy ishida² yozuvchi hayoti va ijodini o'rganishda savol va topshiriqlarning samarali tizimini ishlab chiqqan. Uning

yondashuviga ko'ra, ijodkorning ijtimoiy-iqtisodiy muhitini tushunish asarlarni chuqurroq idrok etishga yordam beradi. Xususan, Muqimiy she'rlarida iqtisodiy motivlar to'g'risidagi savollar o'quvchilarni o'sha davr tarixi bilan bog'lashga imkon beradi.

Sh.N. Po'latov (2020) o'zining ilmiy maqolasida⁸ pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari tahlili orqali zamonaviy metodologik yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatib bergan. Ushbu yondashuv Muqimiy ijodini o'qitishda ham qo'llanilishi mumkin: adabiyot darslarida iqtisodiy-tarixiy kontekstni kiritish o'quvchilarning asarlarni kengroq tushunishiga xizmat qiladi.

O. Karimovning klaster tahlili metodologiyasi³ Muqimiy asarlarini o'qitishda ayniqsa samarali. Klaster jadvalidagi mavzular asosida muhokamar uyushtirish, guruh ishlari va loyiha topshiriqlari orqali o'quvchilar asarlarning iqtisodiy-ijtimoiy mazmunini mustaqil kashf etishadi.

V. MUQIMIY MEROSINING ZAMONAVIY IQTISODIY TAFAKKUR BILAN BOG'LIQLIGI

Muqimiy ijodini iqtisodiy nuqtai nazardan o'rganish — adabiyot va iqtisod fanlarining o'zaro boyituvchi muloqotiga yorqin misol. H.K.Hasanov (2021) o'zining tadqiqotida¹ Muqimiyning ijtimoiy tanqidchi sifatidagi rolini yoritarkan, uning asarlari yordamida XIX asr oxiri Turkiston jamiyatining iqtisodiy portretini tiklash mumkinligini ko'rsatib beradi.

N. Karimov boshchiligidagi muallif jamoasining darsligida⁴ Muqimiy «xalq shoiri» sifatida ta'riflangan bo'lib, u oddiy mehnat ahlining — dehqon, kosib, hunarmandning — tashvishlarini she'riy tilda ifodalashga muvaffaq bo'lgan. Aynan shu jihat uni iqtisodiy muammolarning badiiy hujjatlovchisi sifatida ko'rishga imkon beradi.

Zamonaviy institutsional iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan Muqimiy asarlari mustamlaka sharoitida institutsional o'zgarishlar va ularning aholi turmushiga ta'sirini badiiy hujjatlashtirgan noyob manba hisoblanadi. Uning hajviy asarlarida aks etgan iqtisodiy munosabatlar — soliq adolatsizligi, bozor tartibsizligi, moliyaviy isrofgarchilik — bugungi kunda ham siyosiy iqtisod sohasida muhim o'quv materialiga aylanishi mumkin.

VI. XULOSA

Muqimiy ijodini iqtisodiy nuqtai nazardan o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki iqtisod tarixi va ijtimoiy fanlar uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Maqolada tahlil qilingan asarlar — «Tanobchilar», «Saylov», «Arzbeqim» — XIX asr oxiri Turkiston jamiyatining soliq tizimi, ijtimoiy tengsizlik va korrupsiya muammolarini haqiqiy badiiy hujjat sifatida tasvirlaydi.

H.K.Hasanov, M. Saydullayeva, O. Karimov, N. Karimov va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlar Muqimiy merosini yangi qirralarda — jumladan, iqtisodiy-tarixiy talqin nuqtai nazaridan — o'rganish imkonini beradi. Klaster tahlili, savol-topshiriq tizimi va interfaol pedagogik metodlar Muqimiy asarlarining iqtisodiy mazmunini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Muqimiy — professional iqtisodchi bo'lmagan, ammo o'z zamonasining eng sezgir ijtimoiy kuzatuvchisi. Uning she'riy tilida ifodalangan

iqtisodiy muammolar — korrupsiya, soliq zulmi, ijtimoiy tengsizlik — bugun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan va zamonaviy iqtisodiy siyosat muhokamasida badiiy adabiyotdan foydalanishning noyob namunasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanov Husniddin Kamol o'g'li. «Muhammad Aminxo'ja Muqimiy hayoti va faoliyatining o'rganilishi». 2021.
2. Saydullayeva Muazzamxon. Bitiruv malakaviy ish: «Yozuvchi hayoti va ijodini o'rganishda savol va topshiriqlarning o'rni». Toshkent, 2018.
3. Til va adabiyot ta'limi jurnali, 2015-yil, 9-son.
4. O. Karimov. Muqimiy ijodi klaster tahlilda.
5. N. Karimov, B. Nazorov, U. Narmatov, Q. Yo'ldashev. Adabiyot darslik. Toshkent: 2004.
6. Q. Pardayev. Oltin bitiglar. 2019, Vol.1. www.navoiy-uni.uz. 23-bet.
7. Po'latov Sh.N. Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. // SCIENCE AND EDUCATION. Scientific journal. Volume 1, Special issue 2020. 21–27 P.
8. Ahmedova Gulnoza, Avezova Mastura. «Muhammad Aminxo'ja Muqimiy hayoti va ijodiga nazar». Urganch davlat pedagogika instituti.